

УДК 930 (477. 43/44) «1638»
Олена Попельницька

ПЛАН КИЄВА 1638 р. ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРИЧНОЇ ТОПОГРАФІЇ

Стаття присвячена плану Києва 1638 р. з книги А.Кальнофойського «Тератургіма», історія дослідження якого налічує понад сто років. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. у науковій дискусії з приводу достовірності плану та визначення на ньому окремих топографічних об'єктів брали участь такі відомі киевознавці як М.І.Петров, С.Т.Голубев та В.Г.Ляскоронський. І сьогодні це картографічне джерело продовжує лишатись дискусійним, має досить високий науковий потенціал і потребує подальшого дослідження.

Повна назва книги А.Кальнофойського, виданої 1638 р. у друкарні Печерського монастиря, звучить так: *«Тератургіма, або Чуда, котрі як у самому свято-чудотворному монастирі Печерському Київському, так і в обох святих печерах, у яких за волею Божою, поживши, поклали тягарі тіл своїх благословенні отці печерські, вірно і пильно тепер уперше зібрано і світу подано через велебного отця Атанасія Кальнофойського, законника того ж святого монастиря Печерського. В друкарні Києво-Печерській, року Божого 1638»*.

Текст книги складається з двох частин. У першій зафіксовані історичні і побутові відомості: опис монастирських печер, Печерської обителі та навколишніх місць, тексти епітафій поховань з Успенського собору, відомості з історії монастиря. У другій частині мовиться про «чудеса», що відбулися у різні роки в обителі¹.

Додатками до книги є три плани (вірніше, схематичні малюнки), виконані гравером, ім'я якого заховане у абrevіатурі «П.Т.»². Усі плани супроводжуються анотаціями, розміщеними у тексті «Тератургіми», які складаються з порядкового номе-

ру (під яким на планах зазначені топографічні та архітектурні об'єкти) та опису кожного пронумерованого зображення.

На першому з планів зазначена схема Дальніх печер та зображена прилегла до них монастирська та міська територія. Другий план знайомить з конфігурацією Ближніх печер.

Найбільше дискусій у наукових колах викликав третій план «Тератургіми», на якому зазначені Печерський, Вознесенський та Миколаївський Пустинний монастирі, частина Старого Києва та Подолу.

Цей план публікували Є.Болховітінов (в «Описании Киево-Печерской лавры», 1826 р.), І.Фундуклей (в «Обозрении Киева в отношении у древностям», 1847 р.), М.В.Закревський (в «Описании Киева», 1868 р.), Б.І.Ханенко (у 1896 р.) та Ф.І.Титов (в «Типографии Киево-Печерской Лавры», 1918 р.)³. Ці публікації відрізняються за поліграфічним рівнем та ретельністю передачі деталей плану. Найбільш досконалою вважається публікація Б.І.Ханенка 1896 р., якою дослідники користуються досі при вивченні цього картографічного джерела.

С.Т.Голубев, один з дослідників плану 1638 р., вважав, що не можна користуватись репродукцією плану з книги Є.Болховітінова «Опис Києво-Печерської лаври» – вона «виконана недбало, з довірливими додатками та переміщеннями окремих пам'яток, і взагалі у спотвореному вигляді». Незадовільною, хоча і значно досконалішою, є репродукція плану у книзі І.Фундуклея.

Відсутність до 1896 р. гарної копії плану 1638 р. та суб'єктивізм деяких дослідників погіршили «репутацію» цього історичного джерела. Наприклад, М.П.Закревський, який вважав, що давньоруська Симеонівська церква розташовувалась на Подолі, визначав план 1638 р. таким, що «нікуди не годиться»: адже на ньому церква св. Симона перебувала у Верхньому Києві, що унеможливлювало існування його власної гіпотези, до речі, розкритикованої багатьма опонентами М.П.Закревського.

Саме позиціонування власних (часто хибних) поглядів на історичну топографію середньовічного Києва різними дослідниками плану 1638 р., на думку С.Т.Голубєва, і стало причиною їх

діаметрально протилежних висновків щодо локалізації на плані тих чи інших архітектурних об'єктів⁴.

Протиріччя між дослідниками були також викликані неконкретністю плану, його ілюстративністю і немасштабністю. Проте, на час його створення не можна було вимагати більшого ні від автора, А.Кальнофойського, ні від гравера-виконавця.

З певними застереженнями план Києва 1638 р. можна вважати якщо не за картографічне, то за ілюстративне історичне джерело з історичної топографії середньовічного Києва.

Переклад анотацій до плану виконувався тричі: російською мовою (Б.І.Ханенко та С.Т.Голубев) та українською (В.Шевчук⁵). Останній з перекладів є повним перекладом з польської мови (якою надрукований оригінал книги) не лише анотацій, а й усього тексту «Тератургіми». Це дало дослідникам можливість у повній мірі ознайомитись з цим важливим нарративним джерелом з історії Печерського монастиря зокрема і Києва взагалі.

Працями, у яких досліджувався план 1638 р. є наступні:

– дві студії *Петрова М.І.*: «Историко-топографические очерки Древнего Киева» (К., 1897) та «Опыт реставрации плана Киева в «Тератургиме» Афанасия Кальнофойского 1638 года» (К., 1916);

– *Голубева С.Т.* «О древнейшем плане города Киева 1638 года» (ЧИОНЛ, 1898 р., кн. 12);

– *Смирнова Я.І.* «Рисунки Киева 1651 года по их копиям конца XVIII века» (М., 1908);

– *Ляскоронского В.Г.* «К вопросу о древнейшем плане города Киева, изданном в 1638 году Афанасием Кальнофойским» (М., 1916).

Тракування плану різними дослідниками, які з кінця ХІХ ст. студювали це важливе і водночас спірне історичне джерело, докорінно відрізнялось. Особливо гостра полеміка розгорнулася між М.І.Петровим і С.Т.Голубевим з наступних питань:

1. Чи є спотвореним зображення Старого Києва та Пустинно-Миколаївського монастиря і якщо є, то що послужило цьому причиною;

2. Чи присутнє на плані зображення церкви Спаса на Берестові;

3. Чи переплутані номери під зображеннями споруд Старого Києва;

4. Про місце розташування на плані церкви св. Симона відносно міської брами.

* * *

Відомий дослідник Києва, професор Київського духовної академії М.І.Петров кілька разів (під впливом аргументів своїх опонентів) змінював власну думку у питанні наявності спотворень на плані.

Спочатку він вважав, що план 1638 р. друкарі та гравери помилково виготовили у дзеркальній проекції. Проте, після слухного заперечення С.Т.Голубева, що у цьому випадку були б дзеркально «перевернені» і цифри під зображеними на плані топографічними об'єктами⁶, М.І.Петров почав думати інакше.

Тепер він вважав, що на плані спотворені лише зображення Старого Києва і Пустинно-Миколаївського монастиря, зокрема неправильно зазначене взаємне розташування Софійського і Михайлівського монастирів та церкви св. Василя (Трьохсвятительської). Тому лише ці фрагменти плану слід вивчати у їх дзеркальному відображенні. Печерський же монастир зображений вірно⁷.

Таке спотворення, на думку М.І.Петрова, виникло внаслідок того, що дерев'яне кліше для друкування плану виготовляли щонайменше два гравери. Один з яких, більш досвідчений, гравірував частину плану, на якому зображено Печерський монастир у масштабі більшому, ніж для Старого Києва та Подолу, які представлені у віддаленій перспективі. Другий же гравер, що зображував Верхній Київ, начебто був не таким майстерним і допустився грубих помилок⁸.

М.І.Петрову належало й інше пояснення спотворень окремих фрагментів плану 1638 р., які начебто мали місце. Згідно цієї версії, план міг гравірувати не дуже кваліфікований різьбяр, який спочатку зобразив Печерський монастир, після чого йому не вистачило вдосталь місця для Верхнього Києва і він «стиснув» його зображення та «втулив» у верхній правий кутку. При

цьому про реалістичне зображення цієї частини міста не могло бути і мови – у Верхньому Києві зазначені лише шість цілих та зруйнованих будівель: Софійський та Михайлівський собори, церкви Діви Десятинної, св. Симеона, св. Василя та св. Федора⁹. Про інші ж тогочасні споруди Старого міста в анотації до плану побіжно зазначено, що «...могилами лежать, очевидно, навіки завалені»¹⁰. Проте, тогочасні писемні джерела свідчать, що на той час у Верхньому Києві існувала також Хрестовоздвиженська церква, на плані відсутня.

Трохи раніше М.І.Петров висунув припущення, що Симеонівською церквою після 1626 р. названа відбудована Хрестовоздвиженська церква: тогочасні писемні документи згадують «церкву св. *Семена біля брами міської* на горі»¹¹. Отже, обидві назви у різний час відносилися до однієї і тієї ж кульгової споруди, а тому храм, зображений на плані 1638 р. на пагорбі біля міської Київської брами і в анотації зазначений як Симеонівський, є одночасно і Воздвиженською церквою, згадуваною писемними джерелами першої половини XVII ст. У цьому випадку не існує протиріччя між інформацією картографічного джерела (плану 1638 р.) та відомостями писемних джерел.

Деякі топографічні об'єкти плану 1638 р. М.І.Петров ідентифікував наступним чином.

Так, місце розташування головних міських *воріт* (які писемні джерела, синхронні плану 1638 р., називають *Київськими*), від яких починався спуск на Поділ, всупереч думці М.П.Закревського, М.І.Петров на плані 1638 р. вбачав в районі сучасної Андріївської церкви.

М.П.Закревський помилково розташовував Київську браму на місці Софійських воріт Старокиївської фортеці другої половини XVII – XVIII ст., розташованих на перехресті сучасних вулиць Володимирської та Великої Житомирської. Причиною цього, очевидно, стало невірне розуміння інформації про місце розташування Київської брами, наведеної у писемних джерелах XVII ст.

Адже, як свідчили С.Косов та А.Кальнофойський – автори «Патерика» (1635 р.) та «Тератургіми» (1638 р.), Київськими на-

зивались ворота, розташовані поряд Десятинної церкви¹², а, отже, саме там, де міська брама зображена на плані А.Кальнофойського.

Чотири храми, на плані 1638 р. зображені на Подолі біля підніжжя Заркової гори, М.І.Петров вважав Успенським собором, Фролівським монастирем, домініканським і кафедральним костелами. На території же самого київського замку на плані М.І.Петров вбачав церкву і браму¹³. Слід зауважити, що усі вищезначені топографічні об'єкти, хоч і зображені на плані 1638 р., проте не зазначені у анотації.

Думку М.І.Петрова щодо того, що план 1638 р. з зображенням Печерська, Старого Києва та частини Подолу є дещо спотвореним і через те потребує певного коригування або реставрації підтримав київський колекціонер меценат Б.І.Ханенко. Останній у 1896 р. видав план А.Кальнофойського у супроводі двох додатків, на яких Верхній Київ і Пустинно-Миколаївський монастир були представлені у дзеркальній проекції стосовно їх оригінального зображення на плані¹⁴.

Хоча відомий дослідник історичної топографії Києва, професор Київської духовної академії С.Т.Голубев погодився з твердженням М.І.Петрова, що на плані з «Тератургіми» головну увагу приділено зображенню Печерського монастиря, а Старий Київ представлений умовно (там зазначені лише головні церкви і споруди), проте спроба реконструкції плану 1638 р. М.І.Петровим викликала у С.Т.Голубева гостре заперечення. С.Т.Голубев назвав вимогу М.І.Петрова розглядати план 1638 р. у дзеркальному відображенні «результатом непорозуміння»¹⁵. Невдовзі до цієї полеміки приєдналися В.Г.Ляскоронський та Я.І.Смирнов, які у більшості питань підтримали позицію С.Т.Голубева. На відміну від М.І.Петрова, дослідник В.Г.Ляскоронський вважав, що гравер, хоч і не приділив належної уваги зображенню Верхнього Києва, проте не спотворив його¹⁶. В.Г.Ляскоронський також підтримав висновок М.І.Петрова, що план 1638 р., хоч і не позбавлений деяких вад, на які свого часу звертали увагу Є.Болховітінов, І.Фундуклей та М.Закревський, проте загалом дає вірне уявлення про головні міські топонімічні домінанти.

* * *

Крім проблеми доцільності вивчення плану 1638 р. у дзеркальній проекції, полеміку між М.І.Петровим та С.Т.Голубевим викликало питання ідентифікації споруди «готичної архітектури», на плані зображеної між Печерським і Пустинно-Миколаївським монастирями і не зазначеної у анотації. Ця будівля є досить цікавою за виглядом: прямокутної форми, з прибудованим ганком, з зубчастим верхом і хрестом на даху.

М.І.Петров вважав цю будівлю не кульговою, а світською спорудою і визначав її як палац фундаторів Печерського монастиря князів Олельковичів, пізніше начебто перетворений на каплицю – «стовп» (по-польськи «слуп»). Від цього «стовпа» у XVII ст. Пустинно-Миколаївський монастир одержав назву «Слупського». Проте, такий висновок М.І.Петрова засновувався не на відомостях історичних джерел (жодне з них не згадує про існування такого палацу ні в Києві, ні тим більш на Печерську), а лише на його власних розмірковуваннях. І «стовп», який згадують писемні джерела першої половини XVII ст., був звичайним стовпом з іконою св. Миколая, який вказував дорогу до Пустинно-Миколаївського монастиря, розташованого осторонь головного шляху – на місці сучасної Аскольдової могили у лісовій гущавині.

С.Т.Голубев же визначив цю «загадкову» будівлю плану 1638 р. як кульгову споруду, про що свідчив хрест на її даху – як церкву Спаса на Берестові. Про останню анотація «Тератургіми» говорить, що «...стіни її ледве стоять»¹⁷. І хоча під зображенням цієї споруди відсутній номер, проте в анотації до плану за № 43 зазначена «дорога через спаський кут, повз церкву Преображення Божого, що її Володимир збудував, але її стіни заледве зараз стоять, руїна землею покрилася»¹⁸. Ця дорога на плані 1638 р. пролягає повз невелику слободу («спаський кут»), розташовану біля «готичної» споруди, що і дало підставу С.Т.Голубеву визначити «загадкову» будівлю як церкву Преображення (Спаську).

* * *

Дискусійним питанням при дослідженні плану 1638 р. стала локалізація на території Верхнього Києва Симеонівської церкви,

про яку у анотації до плану зазначено, що вона розташована «над самим Києвом»¹⁹ – слід розуміти «над Подолом», з яким у той час ототожнювалось місто, адже у Старому Києві, крім нечисленних мешканців Софійської слободи, не було іншого населення.

М.І.Петров розташовував її праворуч Київської брами на місці пізнішої Андріївської церкви, С.Т.Голубев – ліворуч головних міських воріт²⁰. Правда, пізніше С.Т.Голубев погодився з інтерпретацією Симеонівської церкви плану 1638 р., запропонованою М.І.Петровим²¹.

Уперше церкву св. Симона, розташовану у місцевості Копирів кінець, згадують давньоруські літописи.

В історичній літературі існують кілька думок щодо локалізації цього храму на території Києва. Згідно однієї, церкву св. Симеона слід шукати на Кудрявці, де, за припущенням деяких киевознавців, розташовувався Копирів кінець стародавнього Києва. Саме там, на мису над сучасним Вознесенським узвозом, дослідник П.О.Лашкар'єв у 1878 р. виявив фундаменти будівлі, ідентифіковані ним як рештки Симеонівської церкви.

М.І.Петров спершу вважав Симеонівською церквою рештки храму, виявлені на Кудрявці – на розі Киянівського провулку і Вознесенського спуску²². Надалі він, порівнявши зображення церкви св. Симеона на плані 1638 р. з відомостями писемних джерел XVII ст. (які згадують «церкву св. *Семеона* біля брами міської на горі лежачу»²³), вважав, що Симеонівська церква, розташована на Андріївській горі²⁴, є відбудованим і перейменованим після 1626 р. Хрестовоздвиженським храмом, відомим з XVI ст.

Думки про локалізацію церкви св. Симеона на Андріївській горі притримувався і М.О.Максимович, який поміщав цей храм на горі Уздихальниці – відгалуженні Андріївської²⁵.

В.Г.Ляскоронський Симеонівською церквою на плані 1638 р. вважав культову споруду, зображену на Замковій горі²⁶.

* * *

В.Г.Ляскоронський свого часу також звернув увагу на те, що під зображеннями споруд Верхнього Києва переплутані цифри: замість церкви св. Василя, зазначеної в анотації, на плані про-

нумерована дзвіниця Михайлівського монастиря. Також переплутані номери Десятинної та Симеонівської церков²⁷.

* * *

З приводу локалізації на території Києва ще одного топографічного об'єкту, церкви св. Феодора Тирона, зазначеної на плані 1638 р. під № 50, хочемо висловити власні міркування.

С.Т.Голубев резонно зауважив, що точне розташування цієї споруди, від якої на 1638 р. лишились самі стіни, невідоме²⁸.

До сьогоднішнього дня серед науковців точиться полеміка, де саме на території Верхнього Києва перебував Феодорівський храм, на плані 1638 р. зображений праворуч брами, від якої починався шлях на Поділ та через дорогу від церкви Діви Десятинної²⁹.

Кам'яний храм св. Феодора, як свідчить Іпатіївський літопис, спорудив 1129 р. князь Мстислав Володимирович. Руїни цієї церкви, крім плану 1638 р., на думку відомого археолога М.К.Каргера, зображені також на малюнку 1651 р. А. ван Вестерфельда³⁰.

На плані Києва 1695 р. (так званому «плані Ушакова») руїни Феодорівського храму вже не зазначені. Натомість приблизно на тому ж місці, де на плані А.Кальнофойського присутня церква св. Феодора Тирона, план 1695 р. вказує руїни церкви св. Катерини. Отже, можна припустити, що у середньовічний час давньоруський Феодорівський храм міг одержати іншу назву Катерининського, як це мало місце у випадку з Воздвиженською церквою (вона ж – Симеонівська), Десятинною (вона ж – Богородиці або св. Миколая) та іншими київськими храмами.

Уперше Катерининський храм, розташований неподалік церкви св. Софії, у 1594 р. в щоденнику згадав мандрівник Е.Лясота, який зазначав, що від цієї церкви лишилася одна стіна³¹. Проте, мандрівник, який вперше потрапив до Києва, міг переплутати церкву св. Ірини (справді розташовану поряд Софійського монастиря) з храмом св. Катерини.

Щодо локалізації кам'яного Катерининського храму існує кілька думок.

М.І.Петров вважав залишками Катерининської церкви фун-

даменти, виявлені у 1746 р. біля південної брами Софійського монастиря³².

Проте, «церковне місце церкви великомучениці Катерини, що розвалилась», згідно документу 1688 р. (і всупереч повідомленню Е.Лясоти) перебувало не поряд Софійського собору, а біля «нового амбру поряд житнього двору»³³. Як свідчить план Києва 1695 р., амбар і Житній двір у цей час перебували поряд Трьохсвятительського храму.

У 1688 р. з Москви до Києва надійшов лист про дозвіл розібрати кам'яні церкви св. Василя (Трьохсвятительську) та *св. мучениці Катерини*, а їх будівельні матеріали використати на ремонт Софійського собору³⁴. У відповідь з Москви до Києва надійшов наказ спочатку описати храми, призначені для розібрання і вирахувати, скільки цегли, придатної для реставрації Софійського собору можна з них видобути. У 1690 р. новий митрополит В.Ясинський клопотався перед московським урядом про відновлення церкви св. великомучениці Катерини. Місце її розташування у листі В.Ясинського взначається як «розташованої неподалік від церкви Трьох святителів». Ступінь руйнації церкви св. Катерини визначається так: від храму лишилися самі стовпи і частина стін, які мешканці продовжують розбирати на будівельні матеріали³⁵.

Очевидно, між 1690 та 1695 рр. церкву св. Катерини таки було розібрано. Вже «Розписний список Києва» 1695 р. зазначає тільки «церковне місце кам'яної церкви великомучениці Катерини». А на плані Києва 1695 р. руїни церкви св. Катерини позначені біля «государева двору, де воєводи мешкають»³⁶. Отже, ця церква перебувала на ділянці Верхнього Києва, обмеженій трьома храмами: Десятинним, Трьохсвятительським та Воздвиженським.

Спираючись на свідчення цих історичних джерел, дослідники історичної топографії Києва Г.В.Алфьорова та В.А.Харламов зробили висновок про можливість ототожнення Катерининської церкви з залишками «ротонди», розташованої у дворі будинку по вулиці Володимирській, 3³⁷. Цю думку поділяє і С.І.Климовський зауважуючи, що і католики і православні, вважаючи церкву св. Катерини своєю, у той же час розбирали її на цеглу³⁸.

Справді, архітектура ротонди – круглої у плані монументальної споруди, за словами відомого мистецтвознавця Ю.С.Асеева, подібна до середньовічних західноєвропейських храмів, а при її спорудженні використовувались як будівельні матеріали давньоруського часу, так і цегла «литовка», характерна для українського будівництва XIV – XVII ст. Отже, київська ротонда могла бути однією зі зруйнованих католицьких церков середньовічного Києва, яких на 1595 р., за словами київського єпископа Ю.Верещинського, разом з кафедральним костелом у місті нараховувалось п'ять. Проте, Ю.С.Асеев заперечує культовий характер ротонди: при її археологічному вивченні у 1975-76 рр. не виявлені характерні ознаки храмових будівель³⁹.

З висновком про ототожнення Катерининської церкви з «ротондою», на наш погляд, не можна погодитись і тому, що розташування «ротонди» на сучасній міській території дещо не співпадає з зазначенням руїн Катерининської церкви на плані 1695 р.

Найбільш вірогідним місцем розташування Катерининської церкви (що відповідає зображенню храму св. Катерини на плані 1695 р. та руїн церкви св. Феодора Тирона на плані 1638 р.) є міський квартал, розташований на розі між сучасними вулицями Володимирською і Великою Житомирською. Саме там, починаючи з 1838 р. і до 1957 р., неодноразово були виявлені рештки культової споруди.

У 1838 р. у дворі Старокиївської аптеки дослідник О.І.Ставровський виявив залишки шестистовпного храму⁴⁰.

У 1946 р. Київська археологічна експедиція на цій же ділянці (вулиця Житомирська, 4) виявила два поховання XVII ст., можливо, церковного цвинтаря. Поряд, за словами керівника розкопок Д.І.Бліфельда, знаходились залишки невеликої середньовічної церкви, складеної з давньоруських будівельних матеріалів вторинного використання. Поряд перебувало скупчення фрагментів фресок з позолотою та полив'яних керамічних плиток⁴¹.

У 1955 р. на вулиці Володимирській, 11, у дворі будинку археологи знайшли 23 поховання, частину яких датують монети XVII ст. Там же, на думку автора розкопок В.К.Гончарова, була церква, спо-

руджена на місці зруйнованого Феодорівського монастиря⁴².

Пошуки давньоруського Феодорівського храму у дворі будинку по вулиці Володимирській 7 – 9 в 1957 р. продовжувала археологічна експедиція під керівництвом В.О.Богусевича. Тоді були виявлені рештки монументальної споруди, розібраної у XVII ст., що мали вигляд товстого шару цегли і розчину-цем'янки та окремих фрагментів стінної кладки XII ст., скинених у траншею упереміж з матеріалами XVII – XVIII ст.⁴³

Можливо, це – свідчення розбирання Катерининської церкви, про яке йде мова у писемних джерелах кінця XVII ст.

Отже, як бачимо, план 1638 р. з книги А.Кальнофойського «Тератургіма» до сьогодні продовжує лишатись хоч і дискусійним, проте незамінним джерелом з історії Києва. Основною перевагою плану є те, що він є найбільш раннім відомим планом, на якому представлені усі історичні частини середньовічного міста: Печерськ, Старий Київ та частина Подолу. План 1638 р. має чимало вад (схематичність зображення, відсутність масштабу) і його можна вважати швидше малюнком, ніж повноцінним картографічним джерелом. Проте, не зважаючи на це, план 1638 р. вже понад сто років досліджується науковцями, які завдяки йому роблять нові відкриття.

Найбільшу увагу складачі плану приділили зображенню Печерського монастиря з Печерським містечком, Вознесенського та Пустинно-Миколаївського монастиря. На частинах плану, присвяченим цим об'єктам, зображені культові і господарчі споруди, міські садиби, дороги та площі.

У зображенні Старого міста і Подолу така деталізація відсутня. Попри це дослідникам вдалось ідентифікувати і на цих фрагментах плану 1638 р. більшість зображених топографічних об'єктів та локалізувати їх на сучасній міській території Києва. Це вдалося завдяки вивченню плану 1638 р. у комплексі з іншими історичними джерелами, в першу чергу писемними.

План 1638 р. як історичне джерело ще не вичерпав до останку свій науковий потенціал, тому його подальше вивчення, на нашу думку, є досить перспективним.

1. Шевчук В. «Тератургіма» Атанасія Кальнофойського // Хроніка – 2000. – 1997. – Вип. 17–18. – С.19, 20.
2. Кризь віки. Київ в образотворчому мистецтві XII–XX століть. – К.: Мистецтво, 1982. – С. 268, № 32.
3. Щербина В.І. Давні плани міста Києва (1638–1837) // Нові студії з історії Києва Володимира Івановича Щербини, члена-кореспондента УАН і керівничого над працями комісії історії Київів і Правобережжя. Видала Українська академія наук в пошану 50-ліття його літературно-наукової діяльності. – К: Друкарня УАН, 1926. – С.47.
4. Голубев С.Т. О древнейшем плане города Киева 1638 года // ЧИОНЛ. – 1898. – Кн. 12. – С. 21.
5. Кальнофойський А. Тератургіма // Хроніка – 2000. – 1997. – Вип. 17–18. – С. 18.
6. Голубев С.Т. О древнейшем плане города Киева 1638 года. – С. 22.
7. Петров Н.И. Опыт реставрации плана Киева в «Тератургиме» Афанасия Кальнофойского 1638 года [Отдельный отпечаток] – Б./м, [1916]. – С. 2.
8. Петров Н.И. Историко-топографические очерки Древнего Киева. – К., 1897. – С. 260–267.
9. Петров Н.И. Опыт реставрации плана Киева в «Тератургиме» Афанасия Кальнофойского 1638 года. – С. 19.
10. Кальнофойський А. Вказ. праця. – С. 41.
11. Петров Н.И. Историко-топографические очерки Древнего Киева. – С. 113.
12. Максимович М.А. Собрание сочинений. – К., 1877. – Т. II. – С. 101.
13. Петров Н.И. Опыт реставрации плана Киева в «Тератургиме» Афанасия Кальнофойского 1638 года. – С. 19.
14. Древнейший план города Киева 1638 года. Изданный Б.Н.Ханенко. – К., 1896. – Табл. III.
15. Голубев С.Т. О древнейшем плане города Киева 1638 года. – С. 27.
16. Ляскоронский В.Г. К вопросу о древнейшем плане города Киева, изданном в 1638 году Афанасием Кальнофойским. [Отдельный оттиск] – М., 1916. – С. 204–205, 210, 212, 213.

17. Голубев С.Т. О древнейшем плане города Киева 1638 года. – С. 29–30.
18. Кальнофойський А. Вказ. праця. – С. 40.
19. Там само. – С. 41.
20. Голубев С.Т. О древнейшем плане города Киева 1638 года. – С. 37–40.
21. Голубев С.Г. Историко-топографические изыскания и заметки о Древнем Киеве. Статья вторая: О древней Воздвиженской церкви в Киеве. – К., 1904. – С. 7.
22. Петров Н.И. Историко-топографические очерки Древнего Киева. – С. 15, 255.
23. Петров Н.И. Историко-топографические очерки Древнего Киева. – С. 113.
24. Петров Н.И. Опыт реставрации плана Киева в «Тератургиме» Афанасия Кальнофойского 1638 года. – С. 12.
25. Максимович М.А. Собрание сочинений. – Т. II. – К., 1877. – С. 45.
26. Ляскоронский В.Г. Указ. соч. – С. 213.
27. Ляскоронский В.Г. Указ. соч. – С. 204–205, 210, 212, 213.
28. Голубев С.Т. О древнейшем плане города Киева 1638 года. – С. 33; Объяснительный текст к плану А.Кальнофойского // Чтение в историческом обществе Нестора Летописца. – 1898. – Кн. 12. – С. 96, № 50.
29. Древнейший план города Киева 1638 года. Изданный Б.Н.Ханенко. – К., 1998. – Табл. III.
30. Асеев Ю.С. Архитектура Древнего Киева. – К.: Будівельник, 1982. – С. 115–116.
31. Сборник материалов по исторической топографии Киева и его окрестностей. – К., 1874. – С. 18.
32. Петров Н.И. Историко-топографические очерки Древнего Киева. – С. 149.
33. Алферова Г.В., Харламов В.А. Киев во второй половине XVII века. – К.: Наук. думка, 1982. – С. 39.
34. Акты из дел Малороссийских, описанные в Архиве Московской Государственной Коллегии Иностранных Дел для Митрополита Киевского и Галицкого Евгения [Болховитинова], касающиеся церковной истории. 1813 г. – Институт рукопису Національної бібліотеки України

- ім. В.Вернадського. –Ф. 430. –Од. зб. 655 / II С. –Арк. 83 зв.
35. Голубев С. К истории киевской Трехсвятительской церкви за вторую половину XVII столетия. –К., 1899. –С. 6, 11.
36. Алферова Г.В., Харламов В.А Киев во второй половине XVII века. –С. 39; Расписной список Киева 1695 г. // Там же. –С. 150.
37. Алферова Г.В., Харламов В.А. Указ. соч. –С. 39
38. Климовський С.І. Соціальна топографія Києва XVI – середини XVII ст. – К.: Стилос, 2002. –С. 85.
39. Киев триста лет назад // Киев. старина. – 1894. –Т. XLIV. –С. 406; Асеев Ю.С. Указ. соч. –С. 143.
40. Асеев Ю.С. Указ. соч. –С. 115.
41. Бліфельд Д.І. Щоденник. 1946 р. – Науковий архів Інституту археології НАН України (далі – НА ІА НАНУ). – Ф. 12. –Од. зб. 1946 /17. – Арк. 30, 74; Каргер М.К. раскопки на территории «города Владимира» (1946 г.) // Археологические исследования Древнего Киева (1938 – 1947 гг.). –К.: Изд-во АН УССР, 1950. – С. 170.
42. Довженок В.І. Щоденник Київської експедиції 1955 р. № 1. – 10–14 червня 1955 р. – НА ІА НАНУ. – Ф. 12. –Од. зб. 1955/4. – № 2751; Гончаров В.К. Звіт. – Там само. – № 2746.
43. Богусевич В.А. Раскопки в Киеве в 1957 г. (ул. Владимирская 7–9). – НА ІА НАНУ. –Ф. 12. –Од. зб. 1957 / 37–а. – № 5148. –Арк. 13, 16–17.

Olena Popelnytska

**THE PLAN OF KIEV OF 1638 AS THE IMPORTANT SOURCE
ON HISTORICAL TOPOGRAPHY: A HISTORY OF STUDYING,
ATTEMPT OF INTERPRETATION**

The article addresses the plan of Kiev of 1638 from A.Kalnofoysky's book «Teraturhima», which has been studied for more than hundred years. At the end of the XIXth – the beginning of the XXth centuries in scientific discussion concerning reliability of the plan and localization of separate topographical objects on it there took part such well-known historians of Kiev as M.Petrov, S.Holubev and V.Lyaskoronsky. And today this cartographic source which continues to remain debatable, has high enough scientific potential and demands further studying.